

AMEA
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1
Səhifə: 28-32

ISSN: 2663-4406

Elnarə Akimova

UOT: 821.512.162(091)

ÇAĞDAŞ POEZİYADA VƏTƏN VƏ DÜNYA OBRAZLARINA MÜNƏSİBƏT

Açar sözlər: poeziya, müstəqillik, vətən, dünya, Bakı, yeni şeir
Key words: poetry, independence, homeland, world, Bakı, new poem
Ключевые слова: поэзия, независимость, родина, мир, Баку, новое стихосложение

XX əsrin sonlarında bir-birinin ardınca baş verən məlum olaylar çağdaş insanın dünya, kainat, Tanrı, sevgi, şəhər və ən əsası, özü ilə bağlı təsəvvürlərini modifikasiyaya uğradı. Çağın insanı daha çox böhran ab-havasını yaşamış olduğundan poetik "mən"-ini də bu ovqat üstündə kökləməli oldu. Lirik qəhrəman üçün dolan bu narahatlığın ağırlığı altında bir də poetik yaşamını sərgiləməyə cəba göstərdi. Onun dünya ilə dialoqunun özgə hava-havacatlara səmt aldığıni sezmək mümkün olmadı: "Dənizləri axır bizdən/Tanın eşqi baxır bizdən/Dünya ruhla çıxır bizdən" [1, s.37].

Böyük və fəci sarsıntılar qarşısında ruhunu itirmək təhlükəsi ilə üzlaşan şairin bu səbəbdən dünyaya vida eləməsi təbii idi. Çünki şair ruhu nə qədər göylərlə əllaşsa da, onun varlıq, gerçəklik, bir çox başqa yaşamlarla bağlı düşüncələri məhz, bu obraz vasitəsilə təəcəssümünü tapır. Dünya obrazı poeziyada daim faniyyətin rəmzi kimi ("Dünya mənim, dünya sənin, dünya heç kimin" – M.Araz) xarakterizə olunsada da, nəhayətdə bir də insanın duracağı, yaşayacağı yeri kimi də dərk olunmuşdur. İnsan anlamışdır ki, əslində fani olan dünya yox, o özüdür (biz gəldi-gedərik, sən yaşa dünya – S. Vurğun). Məsələn, "Dünya nəçin belədir?..." (1996) – yazan V. Səmədoğlu daha sonra varlığın daha sirlə, metafizik qatlarına enirdi, burada artıq onun dünya ilə deyil, özü ilə mühakiməsi başlayırdı: "Yorma məni/ bu dünyada./ Bu dünya/ ağ dünyadır./ sinəsi dağ dünyadır./ qurumuş bağ dünyadır./ Yorma məni, mən ölürəm./ Bu dünya sağ dünyadır..." (1998)

Dünya heç də şairin söylədiyi kimi köhnə deyildi, dəyişmişdi və dəyişməklə bahəm insanın baxışlarını da dəyişməyə vadar etmişdi. İnsanın düşüncələrində, həyata yaşamasında hakim olan biganəlik, yadlaşma sindromunun zəmini dünənin insana ayırdığı diqqət(sizlik) payından qaynaqlanırdı. Müasir insan sürətlə gedən yeniləmələri, texnologiyaların inkişafını, insanı lazımsız şeyə çevirən hakimiyyəti, güc amilini laqeydliklə izləyir, dünya prosesləri fonunda görünməz, eşidilməz olan insan problemlərini hər vəchlə qabartmağa çalışırdı. Bu dövr poeziyasında hakim olan aqressivliyin kökündə də məhz bu amil dayanırdı. Şeirlərində daim ekzistensial məqamlara, mətləblərə həssas olan şairlər çağın manzaralarını içrə gəzişir, mistik mənalara, simvolik atributlara dünya iş(lək)lərinin hesabataı dini-ilahi qatda arayırdılar. Bəşarın qarışıq mənzərələri önündə çaşqınlığa uğramış insanlığı itirdiyi ilahi bağlara bağlamağa çalışırdılar:

*Sular sonası da su altında qalıb,
Yağış havası da su altında qalıb...
Örtüb üstümüza bu yağış-ağı,
Biləndə ölmüşük -enib aşağı
Onda gələcək ki, haya Yaradan
Sağ iken görməsin onu bir adam... [2, s.18]*

Dünya konteksti poetik fikrimizdə daim narahat düşüncənin mərkəzində olub. Bu gün dünyada baş verən qarışıq proseslər, çalxalanmalar, hədsiz informasiya bolluğunda yüklənən düşüncənin poetik dünyaduyumu bəlkə daha artıq zamana müvafiq çəvilik, hədislərə yönələn münasibət fəallığı tələb edir. Elə bu problemləri yaratdığı deqradasiyanın, ümidsizliyin nəticəsidir ki, şairlər dünyaya işləklərinin, siyasət oyunlarının, ictimai, mədəni tənəzzül məqamlarına həssas, şikayətçi və bənzərdirlər.

*Tikanmır da gün-güzaran dərd-səri,
Yoxa çıxıb həyat-ölüm sadrları.
Tanrım, elə ağırlaşmış şarları,
Çəkmək olmur şəlasını dünyanın [3, s.180]*

Dünyaya kəskin münasibət bir çox mövzulara münasibətdə anoloji yanaşmanın labüdləşdirir. Biz ilkin olaraq "dünya" adlanan böyük evin sakinləri. Dünyada kaos, məhvərinə qopma baş verəndə, insanların ümumən yaşama mexanizmində modifikasiyanı labüdləşdirir. Maraqlıdır ki, şairlərimiz dünyaya kəskin münasibət fonunda onun bir hissəsi sayılan vətəne, torpağa, yaşadığın şəhərə qarşı sərt münasibət nümayiş etdirirdilər. 90-cı illərdən başlayaraq poeziyamızda yaranan bu təmayül getdikcə güclənərək daha geniş poetik düşüncə məkanını zəbt eləyir. Vaxtilə poetik fikri məşğul edən kənd, el-oba, doğma ocaq məhmulan öz yerini daha çox şəhər, vətən anlayışlarının təsvirinə verməyə başlayırdı. Bu ifadələr dərd-səri, daim poetik sözü təəcəssümünə çevrilmiş, bu və ya digər şəkildə şeirimizin əsas qanadını təmsil etmişdir. Lakin müstəqillik dövrü poeziyasına nəzər saldıqda, onun şəhər həyatına həssaslığını, bu mövzusunun şeirimizin apancı qollarından birinə çevrildiyini görürük. İstər köhnə Bakının əzəli mahiyyətinə, oxlaq prinsiplərinə sadiq qalan yaşlı nəsil, istərsə də paytaxtın görüklərindən daha çox eşitdiklərinə, oxuduqlarına rəğmənlə nostaljisinə dalan gənc nəsil eyni cəba ilə onun dünənindən ayrılmaq tendensiyalarını təkrar edir. S. Rüstəmcanlı "Xarici"yə etiraz edir, B. Sadiq "Hələ də mazuta bulaşmış əllərimi axtarıram, dostum ingilisin ciblərində..." deyir, Salam Sarvan "Bələ də ölək olar, ərazisi neft quyularının dərinliyindən, məsəid minarələrinin hündürlüyünəcən", – deyə heyrət edir, X. Hüseynzadə "bu şəhərin göydəlan burmu /havalarıda, dostum... /Göz oxşayan parklar da/ yabançı biza. /Daha ot da kökü üstə bitmir / bu şəhərdə. /Xaricdən gətirirlər... /Burası bizə görə deyil, dostum. /Gedək burdan..." təklifini edir, Sabir Sarvan "Hər şey yenidir şəhərimizdə /Qabaq dişləri çoxdan çürüyən./ Durmadan çörək dalınca yürüyən /Fəhlələrdən savayı" misralarında kinayə, qəzəb, ittiham tonu ilə düşüncələrini bölüşür. Bir sözlə, Bakının obrazı, onun yadlaşma sindromu şeirimizə gəlməyə başlayır, özü də necə varsa eləcə: sərt neqativləri və mürəkəbliyi ilə. Bu mövzu poeziyamızın ictimai-müasir məqamlara gəlməsinin güclənməsinə təsir göstərməklə yanaşı, onun axtarılarına yeni istiqamət aşlamışdır. Bu şeirlərdə əsas, fərqli olan nəsnə şəhər, vətən anlayışlarının dənündən fərqli şəkildə sərgilənmələridir. Onlarda şəhər, daha geniş kontekstdə vətən anlayışının şeirə gətirilməsi məqamu daha çox usyan, etiraz xarakteri daşıyır. Hətta üçüncü minilliyin əvvəllərində sərgilənən bu etirazı müstəqillik dönməsinin ilk on ilinin poeziyasındakı revanşist ovqatla, ondakı radikal mövqə ilə müqayisə etmək də olar. Maraqlıdır ki, müasir poeziyada orta əsr türk üslubiyatında yazılan şeirlərdə belə mövzuya yadlaşma oxşar münasibət izhar olunur:

*Mən sənə şikayət etmək istəyirəm,
Yarəb!
Rüzgərin döndüyü yer kimi əclafın təkini –
Bürün yörələr adam oldu, hanuz
xamiri suya doymadı Bakının [4, s.47].*

Gənc şair Qismətin şeirləri "sürətlə meqapolisə çevrilən Bakının yeni kodlarını, şifrələrini nişan verir". Bu şeirlərdə yeni dünyanın, yeni insanın və yeni Bakının poetik lövhəsi yaradılır. Bu, sa-

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya elmləri doktoru. E-mail: akimovaelnara@mail.ru

dəcə təsvir etmək, az qala hamımıza tanış olan mənzərələrin, problemlərin, lövhələrin sözdə sərgilənməsi deyil, həm də poeziyanın yeni düşüncə, yeni poetik nəfəs orbitindən sabaha çıxışıdır.

*Nadir səni belə qafil dəyişən,
De, görüm tufanı qopub içində/
Sən ki, qocaldıqca lap gözəlləşən,
Gözəl bir qadınsan şəhər cildində...*

*Götür bu dəsmalı sil o boyanı,
Səndən olmayana daha qoyma qol.
Tulla geyindiyin o dikkabani,
Bir az balaca ol amma Bakı ol [5, s.11].*

“Deyilişin tonu, münasibətin tipi elədir ki, mətn deklamasiya çərçivəsindən çıxır, ittiham aktı olmur, yəni bu hər gün baş verən hadisələrin ruhumuzda kəşimə yeri deyilən fikirlərə nöqtə qoyur, alt qatdakı dərin məzmunun üzə çıxmasına yardımçı olur. Klassik şeirdəki “ikimərtəbəlik” burada da özünü göstərir, bir mərtəbədə seyrçi təsvir, o birində heç kəsə sırımaq istəmədiyin düşüncələrin. Qismətin səmimiyyəti, onun hadisəyə, təsvirə münasibətində aydın şəkildə nəzərə çarpır” (C.Yusifli). Qismətin şeirlərində Bakının obrazı ictimai-siyasi, sosial müstəvilərdən şəiərə gətirilir. Onun etiraz elədiyi yeniliyin alt qatında bir də köhnə Bakının portretini görməyə müvafiq oluruq. Qismət heç nə demədən oxucunu o qədərliyə apara bilir. Sanki bu nostalji duyğuları misraların içinə “hərülür”, o qədər ki, qaldırılan hər layın altında bu hissələri duyub yaşamaq olmur.

Bu dövr poeziyasında ilk dəfə olaraq şəhər obrazı ilə vətən obrazı qoşalaşır. Şairlər şəhərə münasibət təmsalında ilk növbədə, vətən məfhumuna münasibət sərgiləməyə çalışırlar. “Bilmədim ki, Vətən nədir?/Vətəndəş kim?/Bir ömür özgə himnəli öyündüm/və bayrağına tapındım/düzdür uşaq idim”. Burada, xüsusilə cavan şairlərin şeirlərində vətənə münasibətdə bir qədər küskün, incik bir ruh dolayır, hər şeyin günahını vətəndə aramaq kimi kontekstdən çıxış edilirdi. Məsələn, əgər şair Salam Sarvan deyərsə ki, “Mən bu Ana Torpağı/ öz üst-başında yalnız toz-torpaq/ kimi gördüm, vəssalam/ [6, s.227]. Aqşında bu məqam “vəssələm”la bitmir, vətənə münasibətin daha aqressiv, daha kəskin qatı üzə çıxır:

*Qalxıb evdə gəzişdim, ölkəmə baxdım.
Bu ölkə mənə qarnındakı cocuğu yumruqlayan
Zalım ananı xatırlatdı
Bu ölkə mənə xəstə cocuğun ikrahla yediyi yeməyi
Xatırlatdı [7, s.36].*

Bu şeirlərdə sosial-ictimai narazılığın ünvanı daha çox şəhər obrazında üzə çıxırsa, bu kontekst Ramiz Rövşən yaradıcılığında vüsətlənib daha geniş miqyas alır, birbaşa Vətən anlayını çevrələyir. Bu poeziyada müşahidə olunan qəzəb, sərt mövqe onun demək olar ki, bütün ictimai məzmunlu şeirlərinin əsasını təşkil edir. Şairin “Təpədən dirnağa hirs içindəyəm”, “Azad qadın heykəli”, “Nə gündəsən, Vətən” kimi şeirlərində zaman və ona müxalif davranan şair obrazı şəxsiyyət və cəmiyyət antiqonizmi şəklində üzə çıxır. Hərçənd şeir qəzəbi, aqressivyanı sevmir. R.Rövşən poeziyasının məzmun, mündəricə, fəlsəfə qatı həmişə bu məqamlara – cəmiyyəti həyatına, milli insanın taleyinə, tənhalığına həssas olmuş, haqiqətin mahiyyətinə varmağı təqib qılmışdır:

*Nə uzun çəkdi, vətən,
dönüb sənə qayıtmaq.
İçimin qurbatından
bu vətənə qayıtmaq.*

*Bircə kol da qalmayıb –
kolğasında yatmağa.
Bircə göl də qalmayıb –
sularında batmağa.*

Ramiz Rövşənin bu şeirində vətən anlayı insan içinin çöküşü, dərin böhranı ilə harmonik vərilir, məna-və-xəlaqi idealların tənəzzülə uğradığı yer(lər)də, natur-fəlsəfi qatlardan nəşət tapır. Qürbətə dəyənən şair M.İsmayil də vətənlə bağlı şeirlərində sinənmiş, dəyisizmə xəlaqi-mənəvi dəyərlər axtarı, amma pessimizmə qapılır, bu dəyərləri mehrab kimi tapındığı Sözlün yaşamında, gücündə, səhrində tapır. Onun üçün vətən elə sənətin var olduğu məkandır, şairin içinin “sənətin qürbətindən sənətin vətəninə” doğru yol alan və daim sabit qalan mövqeyindədir. Vətənlə bağlı işıqlı və kövrək hissələr onun misralarında yaşanan ən qüvvətli və səmimi duyğulardandır.

*Gedərsən, məchula yol gedər gedən,
Qürbat, bir açılmaz sirdən başlayır.
Burnunun ucunu göymədən vətən
Yadına düşdiyi yerdən başlayır.
Gedərsən, vətənin qalar vətəndə,
İçinin içində köz vətən olar.
Dərdinə, sarına vətənsən sən də,
Qürbətə sənə də söz vətən olar [8, s.6].*

S.Rüstəmxanlının, R.Behrudinun eyniadlı “Bakı” şeirlərində Bakı daha çox ittiham predmeti kimi mənalanır. Doğma şəhəri kimsə ilə bölüşə bilməyinin acısı, qışqanc sevgili tək ona uzanan əlləri görməyinin, yaşamağın ağrısı bu şeirdə başlıca motiv olaraq qabarıq.

*Rus verib yerinə ingilis alan
Bir pisin yerinə başqa pis alan
Qucaqsız yaşaya bilməyən Bakı,
Qarabağ öləndə ölməyən Bakı! [9, s.46]*

Bu şeirdə unudulan başqa vacib nüanslar da var. Dünya durmadan inkişafdadır, Azərbaycan da bu dünyanın bir hissəsidirsə, o zaman nədən onun inteqrasiyası, yaxud başqa ölkələrlə əməkdaşlığı, bundan doğan, paytaxta yad dövlət nümayəndələrinin axını qıtcı doğurmalı, bunu “qucaqsız yaşaya bilməmək” kimi səciyələndirməliyik. Təbii ki, Qarabağ məğlubiyyətimizi unutmamalıyıq, amma həm də unutmamalıyıq ki, onu geri almağın yolu həm də bir dövlət olaraq güclü siyasətin, qarşılıqlı əməkdaşlıqların mövcudluğundan keçir. Bir də xalqın içindəki azadlıq, hüriyyət duyğularının saxlanması, ondakı mübarizlik hissələrinin qorunmasıdır. Bu hissələrin ünvanı isə digər şair R.Behrudinun şeirində olduğu kimi, bəzən yanlış məkənlərdə axtarılır.

*Paradı bir sində,
İmanı da, dini də,
Şuşanın dərdini də
Çoxdan unudub Bakı.*

*Yenilmiş bir ulusun,
Qanı axır, kim yusun?
Tərqovida namusun,
Arını atıb Bakı [10, s.81].*

Qarabağ dərdi bizim müqəddəs, ən duyğulu mənəvi yaşantımızdır və o duyğunu "Tarqovida namusunu atanlar"la bir müstəviyə çəkməyin özü qüsurudur. Hər halda Qarabağ "arını, namusunu atanların" əli ilə qaytarılmayacaq. Bu yurdun uğrunda can verməyə qeyrəti çatan oğulları Vətən həmişə yetişdirəcək.

90-cı illər şəirində "dünya" adına müraciətlər çoxluq təşkil etsə də, onlar son olaraq milli ünvanə – yaşadığımız ölkəyə, şəhərə tuşlanır, bəzən qəzəb, ittiham, bəzən də nisgil, ağrı predmeti olaraq mənalanırdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Mirzə Ağalar. Tanışlıq. Bakı, "Yazıçı", 1997.
2. Ağsəs Qulu. Sənsən hər yer. Bakı, "Vektor" nəşrlər evi, 2002.
3. Məmmədli Firuzə. İki damla dəniz. Bakı, "Adiloğlu", 2011.
4. Başkeçid Etimad. Panoptikum. Bakı, "Mütərcim", 2006.
5. Qismət. Meqapolis hüznləri. Bakı, "Qanun", 2011.
6. Salam. Şir bürcü, At ili, It günü. Bakı, "Mütərcim", 2006.
7. Aqşin. Şeirlər. "Alatoran" jurnalı, № 8, 2006.
8. İsmayıl Məmməd. Yeni şeirlər. "Azərbaycan" jurnalı, № 3, 2009.
9. Rüstəmxanlı Sabir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Qanun", 2004.
10. Behrudi Rüstəm. Bir dəli ayrılıq kimi. Bakı, "Qanun", 1997.

ATTITUDE TO THE HOMELAND AND WORLD IMAGES IN THE CONTEMPORARY POETRY

Summary

The attitude to the homeland and world images in the contemporary Azerbaijani poetry is studied in the article. The poems of V.Samadoglu, M.Ismayil, R.Rovshan, R.Behrudi, G.Aghses and other poets written in this subject are analyzed. In the poetry poet's changing attitude to the homeland and world images is perceived as a manifestation of processes occurring all over the world.

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ОБРАЗ РОДИНЫ И МИРА В СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ

Резюме

Предметом исследования статьи является отношение к образу мира и родины как одной из ведущих тенденций современной азербайджанской поэзии. К анализу привлечены написанные в этом направлении стихи В.Самедоглу, М.Исмаила, Р.Ровшана, Р.Бехрудия, Г.Аггеса и других поэтов. Изменение отношения поэтов к понятию мира и родины в поэзии способствовало отражению ими происходящих в мире процессов и катаклизмов.